

व्यक्ति बेपत्ता पार्ने (कसूर र सजाय) विधेयकसम्बन्धमा संयुक्त ज्ञापनपत्र ३० अगस्त २००९

हामी मानव अधिकारको क्षेत्रमा कार्यरता जवाफदेही निगरानी समिति, अस्वैच्छिक बेपत्ताविरुद्धको एसियाली महासंघ अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र, वकालत मञ्च एम्नेस्टी इन्टरनेसनल, इन्टरनेसनल कमिसन अफ जुरिस्ट, इन्टरनेसनल सेन्टर फर ट्रान्जिसनल जस्टिस र ह्यूमन राईट वाच, भर्खरै शान्ति मन्त्रालयद्वारा छलफलमा ल्याइएको बेपत्ता पार्ने (कसूर र सजाय) सम्बन्धी विधेयकको (यसपछि विधेयक भनिने) पछिल्लो मस्यौदा उपर टिप्पणी गर्न पाएको यस अवसरलाई स्वागतयोग्य मान्दै नेपाल सरकारसँग थप रचनात्मक संवाद गर्न पाउने अवसरको व्यग्रताका साथ प्रतीक्षामा छौं ।

मन्त्रालयको यस कदमलाई हामीले वृहद् शान्ति सम्झौता र २०६४ जेठ १८ गते को सर्वोच्च अदालतको फैसला कार्यान्वयन गर्नेतर्फको एक महत्वपूर्ण कदमको रूपमा लिएकाछौं । बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्यलाई अपराधीकरण गर्ने र त्यस्ता घटनाहरूको छानबिन गर्न आयोग स्थापना गर्दा सत्य, न्याय र परिपूरण प्राप्त गर्ने पीडितका अधिकार पूर्णरूपले संरक्षित हुनेछन् भन्ने कुरामा हामी विश्वस्त रहेका छौं । र, विशेष रूपमा, हामी यस अधि दिईएका सुझावहरू समेत समावेश गरी नयाँ मस्यौदा अगाडि ल्याउने सरकारको यो कदमको स्वागत गर्न चाहान्छौं ।¹

विधेयकमा भएका उल्लेख्य सुधारका अतिरिक्त प्रस्तुत विधेयकमा अन्तर्राष्ट्रिय कानून र मान्यतालाई आत्मसात गर्न मस्यौदाको वर्तमान स्वरूपमा निम्न लिखित थप संशोधन आवश्यक देखिन्छ ।

- 'बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य'लाई अन्तर्राष्ट्रियरूपमा मान्य परिभाषाअनुरूप परिभाषित गर्ने र केही परिस्थितिमा उक्त अपराध मानवता विरुद्धको अपराधको कोटिमा पर्ने व्यवस्था गर्ने ,
- अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी मान्यताअनुरूप व्यक्तिगत फौदाजदारी दायित्वको निर्धारण गर्ने जस अन्तर्गत उच्चपदस्थ अधिकारी र मातहतका कर्मचारीहरूको फौजदारी दायित्व समेत सुनिश्चित हुन सकोस्,
- कस्ता अवस्थामा बलपूर्वक बेपत्तासम्बन्धी कसूर बलपूर्वक बेपत्ताको कसूर मात्र ठहर्ने र कस्ता-कस्ता अवस्थामा उक्त कसूर मानवताविरुद्धको अपराध ठहर्ने भन्ने सम्बन्धमा प्रष्ट व्यवस्था गरी सोहि मुताबिक अधिकतम तथा न्यूनतम सजायको व्यवस्था समेत गर्ने
- बलपूर्वक बेपत्ताका घटनाउपर छानबिन गर्न गठित आयोगको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता र सक्षमता सुनिश्चित गर्ने,
- बलपूर्वक बेपत्ताका घटनाउपर छानबिन गर्न गठित आयोगलाई प्रभावकारी कार्य सम्पादनका लागि आवश्यक अधिकार र साधनश्रोत उपलब्ध गराउने

¹ मस्यौदा विधेयकमाथि विभिन्न संघसंस्थाले गरेका टिप्पणी र सुझाव प्रस्तुत ज्ञापनपत्रको अन्तमा समावेश गरिएका छन् ।

- बलपूर्वक बेपत्ताका घटनाउपर छानबिन गर्न गठित आयोगले गर्ने सबै खाले काम कारवाहिको क्रममा पीडित, साक्षी, र आरोपित पीडकको अधिकारको सम्मान, संरक्षण र प्रबर्द्धन गर्नेछु भन्ने कुराको सुनिश्चिता प्रदान गर्ने
- बलपूर्वक बेपत्ताका घटनाउपर छानबिन गर्न गठित आयोगका सिफारिसहरू सार्वजनिक गरिने र कार्यान्वयन हुने कुराको सुनिश्चित प्रदान गर्ने ।

यहाँ प्रस्तुत गरिएका सिफारिसहरू मुलतः बलपूर्वक बेपत्ताका घटनाउपर अनुसन्धान र अभियोजनसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय कानून तथा मापदण्डहरू जस्तै क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार निकाय, अन्तर्राष्ट्रिय घोषणा-पत्र र सन्धिहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय फौजदारी न्याय प्रणालीद्वारा स्थापित विधिशास्त्र र अभ्यासहरूमा आधारित छन् :

दफा २ (परिभाषा)

यस विधेयकको दफा २ (क) मा उल्लेखित “व्यक्ति बेपत्ता” पार्ने कार्यको परिभाषा सन् २००६ को बलपूर्वक बेपत्ताबाट व्यक्तिको संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिमा दिइएको बलपूर्वक बेपत्ताको परिभाषासँग मेल खाँदैन । साथै, यस विधेयकले बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य केही विशेष परिस्थितिमा मानवता विरुद्धको अपराधको कोटिमा पर्छ भन्ने कुरालाई पनि स्वीकार गरेको देखिँदैन । यसर्थ दफा २ (क) लाई निम्न बमोजिम संशोधन गर्न सुझाउ गरिन्छ :

(क) “बलपूर्वक बेपत्ता” भन्नाले राज्यका निकायद्वारा, वा राज्यबाट अधिकार, समर्थन, वा सहमति प्राप्त व्यक्ति वा समूहद्वारा भएका पक्राउ गर्ने, थुनामा राख्ने, अपहरण गर्ने वा अन्य कुनै स्वरूपले स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गर्ने र त्यस्तो स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गर्ने कार्य आफूबाट भएको भनी स्वीकार नगर्ने वा बेपत्ता व्यक्तिको स्थितिलाई नै लुकाएर व्यक्तिलाई कानूनको संरक्षणबाहिर पार्ने कार्यलाई जनाउँछ ।

(क) “बलपूर्वक बेपत्ता मानवता विरुद्धको अपराध” भन्नाले कुनै गैरसैनिकव्यक्तिप्रति लक्षित व्यापक वा सुनियोजित आक्रमणको एक अङ्गको रूपमा सुझुबुझका साथ ती व्यक्तिहरूलाई लामो समयसम्म कानूनको संरक्षणबाहिर पार्ने उद्देश्यकासाथ राज्य वा कुनै राजनीतिक पार्टीबाट अधिकार, समर्थन, वा सहमति प्राप्त गरी व्यक्तिलाई पक्राउ गर्ने, थुनामा राख्ने, अपहरण गर्ने कार्य र त्यसपछि यस्तो स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गर्ने कार्य आफूबाट भएको भनी स्वीकार नगर्ने वा ती व्यक्तिको स्थितिका बारेमा सूचना दिन इन्कार गर्ने कार्यलाई जनाउँछ ।

“गैरसैनिक व्यक्तिप्रति लक्षित व्यापक वा सुनियोजित आक्रमण” भन्नाले यस्ता आक्रमण गर्ने राज्यको वा संगठनको नीतिअनुरूप वा त्यस्तो नीतिलाई थप प्रोत्साहन गर्नको लागि माथि उल्लेख गरिएअनुरूपका कुनै पनि गैरसैनिक व्यक्तिविरुद्ध गरिने विविध कार्यहरू सम्मिलित व्यवहारको सिलसिलालाई जनाउँछ ।

विधेयकको दफा २(ख) ले बेपत्ता व्यक्तिका परिवारलाई समेत समावेश गरी पीडितको परिभाषा गरेको छ । अघिल्लो विधेयकमा सम्मिलित परिभाषामा गरिएको यो स्वागतयोग्य सुधार हो । तथापि मस्यौदामा भएको सूचीमा थपघट गर्न नै नसकिने भन्ने होइन । “पीडित” शब्दले पीडितका आफन्तलाई मात्र होइन बरु अपराधको प्रत्यक्ष परिणामस्वरूप हानी पुगेका जोकोहीलाई सम्मिलित गर्नुपर्छ भनी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरूले स्वीकार गरेका छन् । यसर्थ दफा २(ख) लाई निम्नबमोजिम संशोधन गर्न सुझाउ गरिन्छ :

(ख) “पीडित” भन्नाले बेपत्ता पारिएका व्यक्ति र बलपूर्वक बेपत्ताको प्रत्यक्ष परिणामस्वरूप हानी पुगेका जोकोहीलाई जनाउँछ ।

दफा ४ (बेपत्ता पार्ने व्यक्ति मुख्य कसूरदार मानिने)

व्यक्तिगत फौजदारी दायित्वका विविध रूपका सन्दर्भमा प्रचलित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी मापदण्ड र सर्वोत्तम अभ्यास प्रतिबिम्बित गराउन दफा ४(१) र (२) मा निम्नबमोजिमको सुधार गर्न सुझाउ गरिन्छ :

(१) देहायका कार्य गर्ने जुनसुकै व्यक्तिले बलपूर्वक बेपत्ताको कसूरमा फौजदारी दायित्व वहन गर्नुपर्नेछ र सजायको भागिदार हुनुपर्नेछ :

(क) व्यक्ति बेपत्ता पार्ने कसूरमा संलग्न अन्य व्यक्तिले फौजदारी दायित्व वहन गर्नु परे वा नपरे पनि व्यक्तिगत रुपमा, अन्य व्यक्तिसँग मिली संयुक्त रुपमा वा अन्य व्यक्तिको माध्यमबाट बेपत्ताको कसूर गरेमा,

(ख) बेपत्ता पार्ने आदेश दिने, सहयोग मार्गने, वा उक्साउने कार्य गरेको भई यस्तो घटना घटेमा वा उद्योग भएमा

(ग) बेपत्ता पार्ने कसूर वा सो को उद्योगमा सघाउने, उक्साउने, वा अन्य प्रकारले सहयोग गर्ने कार्य गरेमा

(घ) साक्षा लक्ष्य प्राप्तिका लागि कार्यरत व्यक्तिहरूको कुनै समूहले गरेको बेपत्ता पार्ने कार्यमा वा उद्योगमा अन्य कुनै प्रकारले सघाउ पुऱ्याएमा । यस्तो सघाउ जानाजान गरिएको भए र निम्नबमोजिम गरिएको भए :

(१) कुनैसमूहको उद्देश्य बलपूर्वक बेपत्ता पार्नु रहेको अवस्थामा अपराधिक क्रियाकलाप र उद्देश्यलाई प्रोत्साहन गर्ने लक्ष्यले गरिएको भएमा ।

(२) यस्ता समूहको मनसाय बेपत्ता पार्नु रहेको जानकारी हुँदाहुँदै सघाउ पुऱ्याएमा

(ङ) बेपत्ता पार्ने उद्योग गरेको तर काबू बाहिरको परिस्थितिका कारण कसूर पुरा हुन नपाएको

उच्च अधिकारीको जवाफदेहीताको सन्दर्भमा प्रचलित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी मापदण्ड र सर्वोत्तम अभ्यास प्रतिबिम्बित गराउन दफा ४(३) मा निम्नबमोजिमको संशोधन गर्न सुझाउ गरिन्छ :

(३) देहायका अवस्थामा आफ्नो मातहत वा नियन्त्रणका कर्मचारीबाट भएका बेपत्ता पार्ने कार्यको फौजदारी दायित्व कमाण्डर र माथिल्लो ओहदाका व्यक्तिले वहन गर्नुपर्नेछ :

(क) आफू मातहतका एक वा एकभन्दा बढी कर्मचारीहरूले बेपत्ता पार्ने कार्य गरिरहेको वा गर्न लागेको थाहा पाएको वा थाहा पाउनुपर्ने अवस्थामा , र,

(ख) आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र बेपत्ता पार्ने कार्यलाई रोक्न वा नियन्त्रण गर्न असफल रहेको वा सोको जानकारी, अनुसन्धान र अभियोजनका लागि सक्षम अधिकारीसमक्ष पेश गर्न कानून बमोजिम आफूले चाल्नु पर्ने संपूर्ण आवश्यक र उपयुक्त कदम नचालेको अवस्थामा ।

अन्त्यमा, विद्यमान व्यवस्थालाई माथिल्लो ओहदाका कर्मचारीको आदेश पालनाको जिकिर लिदै तल्ला तहका कर्मचारीले आफ्नो बचाउका निम्ति प्रयोग गर्न सक्ने अवस्था पनि रहन्छ । तसर्थ तल्ला तहका कर्मचारीको दायित्वको सन्दर्भमा प्रचलित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी मापदण्ड र सर्वोत्तम अभ्यास प्रतिबिम्बित गराउन निम्नबमोजिमको उपदफा (४) थप गर्न सुझाउ गरिन्छ :

(४) सरकार वा माथिल्लो ओहदाका कर्मचारीको आदेश पालना गरेको भन्ने कुरा फौजदारी दायित्वबाट बचाउको आधार हुन सक्ने छैन ।

दफा ६ (सजाय)

निम्न कुराहरू समावेश गर्ने गरी दफा ६ लाई सुधार गर्न सुझाउ गरिन्छ :

बलपूर्वक बेपत्ताको कसूरमा न्यूनतम र अधिकतम सजाय र मानवता विरुद्धको अपराध ठहर हुने बलपूर्वक बेपत्ताको कसूर लाई अलग अलग रुपमा न्यूनतम र अधिकतम सजायको व्यवस्था गर्ने । दुवै प्रसङ्गमा न्यूनतम र अधिकतम सजाय कसूरको गम्भीरतासँग मेल खाने, उक्तै गम्भीर कसूरका हकमा लागू हुने सजायसँग सादृश्य रहनुपर्ने तर मृत्युदण्ड वा अन्य क्रूर, अमानवीय, र अपमानजनक सजाय नगरिने ।

आयोग वा अभियोजनकर्तालाई सहयोग पुऱ्याएबापत् सजाय कटौती गर्ने व्यवस्था गर्दा पीडकहरूले सजायबाट बच्न आफ्नो फाइदाको निम्ति त्यस्तो व्यवस्था प्रयोग गर्न नसक्न भन्ने व्यवस्था एकदमै सावधानी अपनाएर मात्र गर्नु

पर्दछ । यसर्थ दफा ६(४) राखिएको सजाय कटौतीसम्बन्धी व्यवस्थालाई निम्नबमोजिम संशोधन गर्न सुझाउ प्रस्तुत गरिन्छ :

(४) यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि देहायका अवस्थामा अदालतले सजायमा कमी गर्न सक्नेछ :

(क) निजले आयोग, अनुसन्धान अधिकृत, अभियोजक वा अदालतलाई सहयोग गरेमा, र

(ख) यस्तो सहयोग वा सहयोगले बेपत्ता पीडितको स्थिति र/वा बेपत्ता पार्दाको परिस्थितिको बारेमा महत्वपूर्ण सूचना प्रदान गरेको अवस्था भएमा

दफा १० (आयोगको गठन)

विद्यमान विद्येकको दफा १० (१) मा सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका बारेमा छानविन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न नेपाल सरकारले एक उच्चस्तरीय आयोग “गठन गर्न सक्ने” भन्ने आशय प्रकट गरेको देखिन्छ । उक्त व्यवस्थाको बदलामा नेपाल सरकारले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा बेपत्ता पारिएका व्यक्ति र त्यस्तो कार्यमा संलग्न व्यक्तिहरुको बारेमा छानविन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न एक उच्चस्तरीय आयोग “गठन गर्नेछ” भनी संशोधन गर्न सिफारिस गरिन्छ ।

आयोगका सदस्यहरुको छनौट प्रक्रिया पारदर्शी रहोस् र उत्तम व्यक्तिहरुको छनौट होस् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि दफा १० (४) मा निम्न बमोजिम संशोधन होस् भन्ने सुझाउ गरिन्छ :

(४) सिफारिस समितिमा कम्तिमा पनि एक महिला सदस्य हुनुपर्नेछ ।

(५) सिफारिस समितिले उम्मेदवार सिफारिससम्बन्धी निम्न प्रक्रियाको आयोजना सार्वजनिक रुपमा गर्नेछ :

(क) मनोनयन लिएको दुई हप्ता भित्र सिफारिस समितिले राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय नागरिक समाजका संघसंस्थाहरु, पीडित, मानवअधिकार रक्षक, अल्पमत र जोखिममा रहेका समूहका व्यक्तिहरु लगायतका सम्बद्ध सबै पक्षलाई आयोगका सदस्यहरुको नाम सिफारिस सम्बन्धमा सुझाव पेश गर्न आमन्त्रण गर्दै सार्वजनिक रुपमा आह्वान गर्नेछ ।

(ख) प्राप्त सुझावहरुको आधारमा सिफारिस समितिले महिला र पुरुषको समान प्रतिनिधित्व हुने गरी दक्ष उम्मेदवारको एक सूचि तयार गरी सार्वजनिक गर्नेछ ।

(ग) सूचि सार्वजनिक भएपछि आएका सल्लाहसुझावलाई ध्यानमा राख्दै सिफारिस समितिले सदस्यहरुको नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्नेछ ।

(६) मानवअधिकार र अन्य सम्बन्धित क्षेत्रमा दक्षता भएको, स्वतन्त्र विचारको पक्षधर भनी चिनिएको र निष्पक्ष भनी ख्याति प्राप्त रहेको आधारमा आयोगका सदस्यहरुलाई सिफारिस र छनौट गरिनेछ । मानव अधिकारवादी, मनोविज्ञानवेत्ता, कानूनविद्, विधिविज्ञानवेत्ता, द्वन्द्वविद्, समाजशास्त्री वा शान्ति प्रक्रियामा संलग्न व्यक्तिहरुमध्ये सम्बन्धित क्षेत्रमा कम्तीमा दशवर्ष काम गरेका व्यक्तिहरुमध्येबाट सदस्यहरुको छनौट गरिनेछ । आयोगको संरचनाले महिला र पुरुषको न्यायोचित सन्तुलन र नेपाली समाजको बहुलतालाई प्रतिबिम्बित गर्नेछ ।

(७) नियुक्ति प्रक्रियाकोलगत्तै आयोगका सदस्यहरुले आफू मध्ये एकलाई आयोगको अध्यक्ष चयन गर्नेछन् ।

दफा (१३) (आयोगका कर्मचारी र विशेषज्ञ)

आयोगलाई दक्षता, निष्पक्षता र स्वतन्त्रताका आधारमा चुनिएका पर्याप्त विशेषज्ञ, प्राविधिक र प्रशासनिक कर्मचारीहरुको सहयोग चाहिन्छ । यसर्थ दफा १३ निम्न बमोजिम संशोधन होस् भन्ने सुझाउ गरिन्छ :

- (६) सरकारबाट खटाइएका आयोगका कर्मचारीले आयोगप्रति उत्तरदायी रही आयोगको आदेश बमोजिम कार्य सम्पादन गर्नेछन् ।
- (७) यस दफामा माथि जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि आवश्यक ठानेको खण्डमा कर्मचारी नियुक्ति गर्न, विशेषज्ञ नियुक्ति गर्न वा विशिष्टीकृत विशेषज्ञ सेवा लिन, प्राविधिक सहयोग माग गर्न वा लिन सक्ने अधिकार आयोगमा निहित रहनेछ ।

दफा १४ (आयोगको स्रोत, साधन र खर्च)

आयोग सञ्चालका निम्ति प्रयाप्त राष्ट्रिय स्रोत प्रदान गरिनुपर्छ र आवश्यक परेको खण्डमा दातृनिकायहरूबाट विकास अनुदान जुटाईनुपर्दछ । यसो गर्दा अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता अनुरूपको आर्थिक प्रतिवेदन र वित्तिय जवाफदेहीताको मापदण्ड भित्र रहेर गरिने कुराको सुनिश्चितता गरिनु पर्दछ । यसर्थ दफा १४ निम्न बमोजिम संशोधन होस् भन्ने सुझाउ गरिन्छ :

- (२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि नेपाल सरकारको स्वीकृति बिना नै आयोगले आफूलाई आवश्यक अनुदानसहयोग जुटाउन सक्नेछ र आफ्नो बजेटसम्बन्धी व्यवस्था आफैले गर्न सक्नेछ ।

दफा १५ (आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार)

सम्भव भएसम्म बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूको हालको अवस्था र परिणति लगायत जबरजस्ती बेपत्तासँग सम्बन्धित तथ्यहरूलाई प्रष्टाउनु पर्ने, प्राप्त सुचनाहरूको आधारमा थप अनुसन्धान गर्ने र फौजदारी तथा देवानी मुद्दाहरू चलाउने प्रक्रियातर्फ कदम चाल्नुपर्ने र सबै पीडित र तिनका परिवारजनलाई पूर्ण परिपुरण प्रदान गर्नका निम्ति प्रभावकारी सिफारिस गर्ने दायित्व आयोगमा रहनुपर्दछ । यसर्थ दफा १५ संशोधन गरी निम्न लिखित उपदफाहरू थप गरियोस् भन्ने सुझाव गरिन्छ :

- (४) बलपूर्वक बेपत्ताका घटनाका प्रकृति, कारणहरू र यी घटनाहरू घटाउन प्रेरित गर्ने कारक तत्वहरूको जाँचपडताल गर्न ।
- (५) संस्थागत उत्तरदायित्व र कार्यप्रणाली बारे छानबिन गर्न ।
- (६) बलपूर्वक बेपत्ताका घटनाको पुनरुक्ति नहोस् भन्ने कुराको प्रत्याभूति गर्न विधायिकि, संस्थागत र अन्य सुधारका लागि सिफारिस गर्न
- (७) राज्यको अख्तियारी, सहयोग र सहमति बेगर व्यक्तिहरू वा कुनै समूहले दफा २ मा परिभाषित गरिएका कसूरउपर अनुसन्धान गर्न र यस्ता कार्यका जिम्मेवार व्यक्तिलाई न्यायको कठघरामा उभ्याउन
- (८) अभियोजनका लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सिफारिस गर्न

दफा १७ (आयोगको जाँचबुझ सम्बन्धी अधिकार)

सार्वजनिक पदमा बहाल रहेका पीडकहरूबाट हुनसक्ने धम्की र प्रतिशोधात्मक कारवाहीबाट पीडित र साक्षीको संरक्षण गरिनु पर्छ । यसर्थ दफा १७ निम्न बमोजिम संशोधन होस् भन्ने सुझाउ गरिन्छ:

- (४-क) यस ऐन अर्न्तगत हुने अनुसन्धानको क्रममा अनुसन्धानको दायरामा परेको सार्वजनिक पदधारी व्यक्तिलाई पदमा बहाल रहन दिएमा निजले निम्नानुसारको कार्य गर्छ भन्ने आयोगलाई लागेमा आयोगले सो पदाधिकारीलाई निज बहाल रहेको पदबाट निलम्बित गर्न सम्बन्धित निकायलाई लेखि

पठाउन सक्नेछ । यस्तो लिखित अनुरोध प्राप्त भएपछि सम्बन्धित निकायले निजलाई आयोगले अनुरोध गरेको समयावधि सम्मकालागि निलम्बन गर्नुपर्नेछ ।

(क) सबुद्प्रमाण नष्ट वा हेरफेर गर्छ,

(ख) साक्षी र पीडितलाई डरधम्की दिन्छ,

(ग) अन्य कुनै प्रकारले अनुसन्धानमा हस्तक्षेप गर्छ

भन्ने आयोगलाई लागेमा आयोगले सो पदाधिकारीलाई निज बहाल रहेको पदबाट निलम्बित गर्न सम्बन्धित निकायलाई लेखि पठाउन सक्नेछ । यस्तो लिखित अनुरोध प्राप्त भएपछि सम्बन्धित निकायले निजलाई आयोगले अनुरोध गरेको समयावधि सम्मकालागि निलम्बन गर्नु पर्नेछ ।

(४-ख) निलम्बनमा परेको पदाधिकारीले आफ्नो निलम्बनविरुद्ध प्रचलित कानून बमोजिम कारवाही चलाउन सक्नेछ ।

दफा १९ (साक्षी तथा अन्य व्यक्तिको संरक्षण)

आयोगमा बयान वा वकपत्र गर्ने वा आयोगलाई अन्य कुनै जानकारी दिने व्यक्तिको वचाव सम्बन्धि स्पष्ट पार्न दफा १९ (३) र (७) मा निम्न बमोजिम संशोधन होस भन्ने सुझाउ गरिन्छ:

(३) कुनै पनि व्यक्तिले आयोगमा बयान वा वकपत्र गरेको वा कुनै जानकारी दिएको कारणले मात्र निजका विरुद्ध कुनै मुद्दा चलाइने वा कानूनी कारवाही अघि बढाइने छैन । यो प्रावधानले दफा २३ (कारवाहीको लागि लेखी पठाउने) वा दफा २५ (मुद्दा दायर गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था) वा आयोगलाई झुठो बयान वा गलत जानकारी दिएको भरमा अभियोजन गर्ने कार्यसम्बन्धी व्यवस्थामा प्रतिकूल असर पार्नेछैन ।

(५) आयोगमा कुनै सूचना, जानकारी वा प्रमाण दिने व्यक्तिले आफ्नो नाम गोप्य राख्न चाहेमा आयोगले त्यस्तो व्यक्तिको नाम गोप्य राख्नु पर्नेछ । यो प्रावधानले दफा २३ (कारवाहीको लागि लेखी पठाउने) वा दफा २५ (मुद्दा दायर गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था) वा आयोगलाई झुठो बयान वा गलत जानकारी दिएको भरमा अभियोजन गर्ने कार्यसम्बन्धी व्यवस्थामा प्रतिकूल असर पार्नेछैन ।

यसका अलावा दफा १९ मा निम्न लिखित थप प्रावधान राखिनुपर्ने सुझाउ गरिन्छ :

(६) यस ऐनमा जेसुकै व्यवस्था भएको भएतापनि आयोगको कामकारवाहीका दौरान पीडित, साक्षी र आरोपित पीडकका अधिकारहरुको संरक्षण र सम्मान गरिनेछ ।

दफा २२ (परिपूरणको लागि सिफारिस गर्ने)

बलपूर्वक बेपत्ताका पीडित र तिनका परिवारजनलाई अन्तर्राष्ट्रिय कानून अर्न्तगत पूर्ण परिपूरण प्रदान गर्नु पर्ने नेपाल सरकारको दायित्व रहेको छ । कसूर भएको परिस्थितिलाई ध्यानमा राख्दै उचित तथा प्रत्येक घटनाको परिस्थिति र मानवअधिकार उल्लंघनको गाम्भीर्यताको अनुपातसंग मेल खाने खालको पूर्ण र प्रभावकारी परिपूरण पीडितलाई प्रदान गरिनुपर्छ भन्ने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी मान्यता रहेको छ । यस्तो परिपूरणमा प्रतिस्थापन (Restitution), क्षतिपूर्ति (Compensation), सन्तुष्टि (Satisfaction), पुर्नस्थापना (Rehabilitation) र घटनाको पुनरुक्ति नहुने प्रतिबद्धता (Guarantee of non-repetition) समावेश गरिएको हुन्छ । यसर्थ दफा २२ (२) मा निम्न लिखित थप व्यवस्था गरी संशोधन होस भन्ने सुझाउ गरिन्छ :

पीडितहरूले प्राप्त गर्ने हक राख्ने अन्य उपयुक्त प्रकारका परिपुरणका बारेमा जानकारी हासिल गर्न आयोगले पीडित र पीडितका परिवाजनहरूसँग परामर्श बैठकहरू आयोजना गर्नेछ र सो अनुरूप नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्नेछ । यस्ता परामर्श बैठकका क्रममा महिला, बालबालिका, अल्पसंख्यक र जोखिममा रहेका समूहहरूको आवश्यकतामाथि विशेष ध्यान दिइनेछ ।

दफा २४ (प्रतिवेदन पेश गर्ने)

आयोगले गरेको कार्यको प्रत्यक्ष रूपमा देखिने नतिजा भनेको यसको अन्तिम प्रतिवेदननै हो । यसर्थ दफा २४ मा निम्न लिखित थप व्यवस्था गरी संशोधन होस भन्ने सुझाउ गरिन्छ :

आयोगको प्रतिवेदन र यसका सिफारिसहरू औपचारिक रूपमा सार्वजनिक गर्ने, प्रकाशित गर्ने र यसको व्यापक वितरण गर्ने कार्य तत्काल गरिने छ ।

प्रतिवेदन प्रकाशन गर्दा पीडित र साक्षीको गोप्यताको अधिकार र व्यक्तिगत सुरक्षामा प्रतिकुल असर पार्ने खालका सूचनाहरूलाई त्यस्ता पीडित र साक्षीको अनुरोधमा हटाउन सकिनेछ ।

दफा २५ (उजुरी दर्ता गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था)

दफा २५ लाई निम्न अनुसार संशोधन गर्न सुझाउ गरिन्छ :

उप दफा (१) बमोजिम यस्ता व्यक्ति विरुद्ध मुद्दा नचलाउने निर्णय गरिएमा सरकारी वकिलले सो मुद्दा नचलाउने निर्णयको कारण सहितको सूचना आयोग वा यसको कार्य हेर्ने गरि खडागरिएको निकायलाई लिखितरूपमा दिनुपर्ने छ ।

दफा २६ (हदम्याद)

बलपूर्वक बेपत्ताको कसूर सम्बन्धमा फौजदारी तथा देवानी कारवाही शुरु गर्ने प्रयोजनका लागि हदम्यादको व्यवस्था गर्न दफा २६ (१) लाई निम्न अनुसार संशोधन गर्न सुझाउ गरिन्छ :

(१) यस ऐनको दफा २ को परिभाषा अन्तर्गत पर्ने जवर्जस्ती बेपत्ताको कसूरको अभियोगमा कारवाही चलाउ, उजुरी गर्न र अदालतमा मुद्दा दायर गर्न हदम्याद लाग्ने छैन ।

बलपूर्वक बेपत्ताको कसूर भएको त्रासपूर्ण परिस्थिति तथा उक्त त्रासपूर्ण परिस्थितिका कारण कानून कार्यान्वयन निकाय तथा अन्य सरकारी निकायमा उजुरी गर्नमा मानिसहरूले देखाएको उदासिनता समेतलाई मनन गरी बलपूर्वक बेपत्ता सम्बन्धी जाँचबुझ आयोगमा उजुरी दायर गर्नका लागि हदम्याद सम्बन्धी व्यवस्था गरिनु पर्दछ । यसर्थ दफा २६ (२) लाई निम्न अनुसार संशोधन गर्न सुझाउ गरिन्छ :

(२) दफा १६ अन्तर्गत पर्ने उजुरी आयोगले आफ्नो कार्य शुरु गरेका मितिले १ वर्ष भित्र दायर गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) मा जे सुकै लेखिएको भएता पनि आयोगले छानविन गर्ने विषय सम्बन्धमा आयोगले निर्णय गरे बमोजिम उजुरी दिने हदम्याद बढाउन सक्नेछ ।

(४) आयोग समक्ष उजुरी नदिएकै कारणले बलपूर्वक बेपत्तासम्बन्धमा अदालतमा उजुरी गर्न तथा कारवाही अगाडि बढाउन बाधा पुग्ने छैन ।

दफा २८ (प्रमाणको भार)

निष्पक्ष सुनुवाईको अधिकारको आधारभूत पक्ष भनेको फौजदारी अभियोग लागेका प्रत्येक व्यक्ति निष्पक्ष सुनुवाई भई कानून बमोजिम शंका रहित ढंगले कसुरदार प्रमाणीत नभए सम्म निर्दोष मानिने कुरा हो । अभियुक्तलाई निर्दोष मानिने भनेको कसुर प्रमाणीत गर्ने प्रमाणको भार अभियोजन पक्षमा रहने हो । अतः दफा २८ लाई हटाईनु पर्दछ भन्ने सुझाव गरिन्छ ।

दफा ३७ (आयोगको समयावधि)

आयोगलाई प्राप्त कार्यदेश पूरा गर्न पर्याप्त समय प्रदान गरिनु पर्दछ । आयोगलाई प्रतिवेदन बुझाउनका लागि छोटो समय प्रदान गरिएमा यसले सम्पादन गरेको कार्य नै जोखिममा पर्न सक्दछ । साथै, आयोगले लामो समयसम्म काम गरिरहेमा यसले जनमानसको ध्यान पाउन नसक्ने तथा राजनैतिक परिवर्तन समेतले असर गर्ने भएकाले संभव भएसम्म आयोगलाई मुनासिव माफिकको समय भित्र तत्काल आफ्नो काम पुरी गरी प्रतिवेदन बुझाउन लगाउनु पर्दछ । यसर्थ, दफा ३७ लाई निम्न अनुसार संशोधन गर्न सुझाउ गरिन्छ :

- (१) यो ऐन पारित भएका मितिले ३ महिना भित्र आयोग स्थापना हुनेछ ।
- (२) आयोगको कार्यकाल स्थापना भएका मितिले २ वर्षको हुनेछ । यो समयावधिमा आयोगले कार्य सम्पादन गरी अन्तिम प्रतिवेदन समेत तयार गर्नेछ ।
- (३) आयोगको कार्यदेशको समय थप १ वर्ष बढाउन सकिनेछ ।

दफा ३८ (आयोगको विघटन)

ऐनले आयोगका सिफारिसको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्न, आयोगले गरिआएका अनुसन्धानलाई निरन्तरता दिन र आयोगको अभिलेखलाई संरक्षण गर्न आयोगको उत्तराधिकारी निकायको व्यवस्था गर्नु पर्दछ । यस्तो कार्य कुनै तदर्थ निकाय वा राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग जस्तो विद्यमान निकायले नै पनि गर्न सक्दछ । अतः दफा ३८ लाई निम्न अनुसार संशोधन गर्न सुझाउ गरिन्छ :

- (२) आयोग विघटन भएको ३ महिना भित्र नेपाल सरकारले विद्यमान निकाय वा नयाँ निकायलाई निम्न कार्यको जिम्मेवारी प्रदान गर्नेछ :
- (क) आयोगका सिफारिस कार्यान्वयन अनुगमन गर्ने,
- (ख) आवश्यक भएमा आयोगले गरिआएको अनुसन्धानलाई निरन्तरता दिने,
- (ग) आयोगले संकलन गरेका गोप्य सुचना सहितका अभिलेखको संरक्षण गर्ने तथा उक्त अभिलेखलाई व्यवस्थित गर्ने,
- (घ) आवश्यक अन्य कार्यहरु गर्ने

दफा ४२ (नियम बनाउने अधिकार)

दफा ४२ लाई निम्न अनुसार संशोधन गर्न सुझाउ गरिन्छ :

- (१) यस ऐनको उद्देश्य पुरा गर्न आयोगसंग परामर्श गरी नेपाल सरकारले आवश्यक नियमहरु बनाउन सक्नेछ ।
- (२) यस ऐनको उद्देश्य पुरा गर्न, खासगरी पीडित, साक्षी तथा आरोपित पीडकका अधिकारको सम्मान, संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न आयोगले आवश्यक आन्तरिक नियमावली तथा कार्यविधि तय गर्नेछ ।

विस्तृत टिप्पणी र सुझावहरूका लागि हेर्नुहोस्:

INTERNATIONAL CENTER FOR TRANSITIONAL JUSTICE

- **Comments on the Draft Disappearances Bill**, 16 December 2008
- **Comments on Nepal's Disappearances Ordinance**, 12 February 2009

INTERNATIONAL COMMISSION OF JURISTS

- **The ICJ urges human rights amendments to the Disappearances Bill**, press release, 24 November 2008
- **Nepal: "New Bill on Enforced Disappearances proposed by Government of Nepal fails to meet human rights obligations"**, 25 November 2008
- **Nepal: Government Should Allow Parliament to Debate**, 30 January 2009
- **Nepal: ICJ calls for amendments to Ordinance on Disappearances to Ensure Human Rights**, press release, 6 March 2009
- **Disappearances in Nepal: Addressing the Past, Securing the Future**, briefing paper, March 2009
- **Nepal: After Two Years, Government Still in Non-Compliance with Supreme Court Order on Enforced Disappearance**, press release, 1 June 2009.
- **Nepal - ICJ calls for amendments to Bill on Disappearances to address the Past and Securing the Future**, letter to the Peace Minister, 16 July 2007.

ज्ञापनपत्र प्रस्तोता

१. एडभोकेसी फोरम
२. एम्नेस्टी इन्टरनेसनल
३. संक्रमणकालीन न्यायकालागि अन्तर्राष्ट्रिय केन्द्र (आईसिटिजे)
४. अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक)
५. अस्वैच्छिक बेपत्ताविरुद्धको एसियाली महासंघ (आफ्द)
६. ह्युमन राइट्स वाच
७. इन्टरनेसनल कमिसन अफ जुरिस्ट
८. जवाफदेहिता निगरानी समिति